

УДК 316.722(049.3)

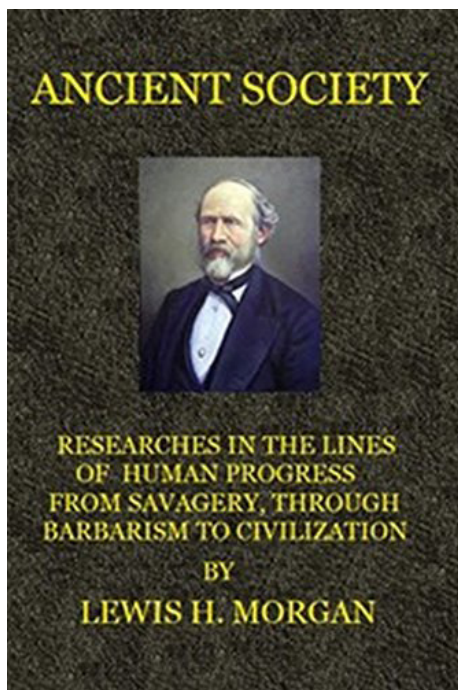
DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6422020.14>

Осврт

Иван Матић

Институт за политичке студије, Београд

КЉУЧ ЗА РАЗУМЕВАЊЕ ПРЕДДРЖАВНОГ ДРУШТВА*

Осврт на књигу *Древно друштво* Луиса Х. Моргана
(Lewis H. Morgan, *Ancient Society*, Chicago: Kerr, 593 p.)

* Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Пред нама је дело чији је научни допринос у неколико дисциплина толико велики, да је мало вероватно да ће икада моћи да буде поновљен. Питање настанка државе је први пут постављено у 17. веку; пре тога се претпостављало да је држава стара колико и сами људи. За ово постоји неколико важних разлога: најпре, настанак државе и писаних извора је кроз историју често коинцидирао. Поред тога, бројне религијске доктрине су, као и политичке идеологије изведене из њих, третирале црквени и државни ауторитет као еквивалентан. Али, можда најважнији разлог за укореењеност ове претпоставке је то што су се у старом веку, најплоднијем добу предмодерне политичке мисли, филозофи и историчари нашли у околностима које су их наводиле на погрешне претпоставке. Наиме, такозвани „варварски“ народи са којима су древни Грци и Римљани имали контакт су по развоју били само један до два етничка периода иза њих, због чега су њихове институције тадашњим политичким мислиоцима изгледале паралелне њиховим. Разлика, међутим, није била само у степену, већ и у врсти.

Седамнаести век је у овом погледу представљао прекретницу зато што су аутори попут Томаса Хобса и Џона Лока, користећи тадашње скромно познавање домородаца Новог света, извели став да држава није могла одувек постојати. Насупрот древним Грцима и Римљанима и њиховим савременицима, разлика у институцијама ране модерне Европе и индијанских племена је била превелика да би се могао одбранити аргумент о њиховој идентичности. Ово откриће, поткрепљено претпоставком о упоредивој сличности путање развоја народа Старог и Новог света је водило неминовном закључку: будући да није одувек постојала, држава је морала настати у неком тренутку.

Теорија друштвеног уговора чији су Хобс и Лок били зачетници је и сама остварила немерљив допринос друштвеним наукама: поред тога што јој се може приписати лавовски део заслуге за обарање вековима владајуће доктрине светог права краљева, ова теорија је поставила и темеље за преиспитивање легитимитета тадашњих политичких система, од апсолутних монархија у Европи, до колонијалних империја на Новом свету. Међутим, ограничено знање којим су представници ове теорије

баратали је неминовно водило грешкама: иако је непостојање државе у мање развијеним друштвима било очигледно, његове друге есенцијалне институције се тада још нису ни назирале. Ово је навело теоретичаре попут Хобса и Лока да, упркос својој несумњивој посвећености истини, упадну у замку попуњавања чињеничких „рупа“ маштом. Будући да су се водили институцијама модерног друштва у коме су сами живели, ови мислиоци су, такорећи, направили три корака напред, па два уназад: оборивши идеју безвремености државе, они су окаменили идеје безвремености моногамног брака, приватне својине и патерналног наслеђа.

Током осамнаестог века, каснији развој теорије друштвеног уговора је ишао путем спекулације, постепено напуштајући њене емпиријске изворе као што на пример видимо у теоријама Жан-Жака Русоа и Имануела Канта. Управо због овога се амерички етнолог и антрополог Луис Морган оправдано може сматрати Хобсовим и Локовим духовним наследником: иако није био теоретичар друштвеног уговора (нити, пак, филозоф), овај деветнаестовековни научник је два столећа касније наставио тамо где су они стали, покушавајући да одговори на питање како је држава настала. Овај проблем се, наравно, не може тумачити изоловано, те нужно подразумева одговарање на неколико сродних питања: наиме, како је људско друштво функционисало пре настанка државе, које промене су развиле потребу за њеним стварањем и, изнад свега, како се сам процес настанка државе одвијао.

Правник по образовању, Морган је на почетку каријере имао велике успехе као адвокат, што му је омогућило да сам финансира свој научни рад. Он се најпре посветио теренском раду, детаљно изучавајући бројна племена америчких Индијанаца, од којих су многа тада функционисала под својим изворним институцијама. Морган је, између осталог, провео дуже време у племену Сенека Ирокеза, у коме је чак прихваћен и као почасни члан. Поред тога што је покушао да сам обухвати што већи број племена из разних крајева Сједињених Држава у свом истраживању, он се позивао и на радове ранијих истраживача у тој области. Ово му је помогло да развије компрехензивну слику друштвеног система северноамеричких домородаца, коју је касније протегао на

народе централне и Јужне Америке. Коначно, Морган је своја истраживања о народима Новог света повезао са богатом историјском литературом о древним Грцима и Римљанима, што му је омогућило да успостави теорију институција древног друштва, једнако применљиву како на Нови, тако и на Стари свет.

У темељу Моргановог модела тумачења древног друштва се налази теорија прогресивног развоја људских открића, изума и институција. Ова теорија подразумева да материјалне околности људског живота – како оне у којима се људи пасивно налазе, тако и оне које активно стварају – неминовно диктирају параметре друштвеног живота. Иако ово, наравно, не подразумева стриктни детерминизам, физички услови људског живота ограничавају и донекле диктирају изуме који се могу развити и институције које се могу успоставити и стављају их у нужну секвенцу. Морган је већ био на трагу овог модела у свом ранијем делу, *Системима сродности и афинитета у људској породици*, да би га касније у потпуности развио у свом централном делу, *Древном друштву*.

Морган свој *magnum opus* започиње прегледом есенцијалних открића и изума који су знатно убрзали развој човечанства. У циљу интуитивне класификације, он ова открића и изуме групише у три основне категорије, подељене на по неколико етничких периода: на почетку свог постојања одвојеног од осталих животиња, људи се налазе у нижем статусу дивљаштва – у овом периоду, који се завршава открићем ватре, они махом живе у шумама, хране се плодовима и корењем дивљих биљака и почињу да развијају артикулисани говор. Средњи статус дивљаштва, који обухвата период од открића ватре до изума лука и стреле, је карактеристичан по увођењу риболова у изворе хране, што људе наводи на далеке миграције праћењем обала река и мора. Коначно, виши статус дивљаштва започиње изумом лука и стреле, а завршава се изумом грнчарије: овај етнички период обележава ницање лова као новог извора исхране, постепени прелазак на сеоски живот и заокруживање развоја генса као основне институције древног друштва (10).

Следећа три етничка периода се убрајају у статус варварства: његов нижи период траје од преласка на сеоски живот до развоја сточарства на источној, односно култивације биљака наводњавањем на западној хемисфери: географске разлике овде постају релевантне зато што је источна хемисфера имала већину животињских врста које су се могле припитомити, као и велики број житарица, док је западна хемисфера имала само пса, ћурку и ламу и само једну житарицу, али најбољу – кукуруз (22). Средњи статус варварства обухвата период до открића обраде гвожђа, које означава наступање вишег статуса (11). Морган обраду гвожђа назива открићем изнад свих осталих (549), толико важним за развој људског друштва, да је њиме пређено девет десетина пута ка цивилизацији (43). Након тога, за ступање у период цивилизације је био потребан само још изум фонетске абецеде и словних записа (12).

За сваки од ових етничких периода, осим нижег статуса дивљаштва, који су и најмање развијена племена превазишла, Морган наводи неколико примера из разних делова света: тако се, на пример, аустралијски Абориџини и Полинежани налазе у средњем, док су нека мање развијена племена америчких Индијанаца, као што су Атапасканци и домороци Калифорније и Колумбијске долине, у вишем статусу дивљаштва (14). Развијенија индијанска племена, налик Ирокезима, Чоктама и Чирокијима се налазе у нижем статусу варварства (13), док су народи централне Америке, као што су Астеци, Зунијанци и Чолуланци, били у средњем статусу варварства (13). Овом етничком периоду такође припада неколико европских народа познатих историји: британски Пикти (11), Етрусканци из Италије (358), Ликејци са југозападне обале Мале Азије (357) и скитска племена Мазагете (439) и Агатирси (440). Коначно, примере друштва у вишем статусу варварства проналазимо међу хомеровским Грцима, Римљанима пре Ромула и Германима у време Цезара (11).

Једна од Морганових основних поенти је да Европљани, у циљу бољег разумевања сопствене (пра)историје и древног живота својих предака, треба да изучавају Полинежане и Аустралијанце, а затим индијанска племена од Атапасканаца, преко Ирокеза, до Астека: секвенца развоја коју ови народи демонстрирају и која кулминира ступањем неколицине

европских народа на историјску сцену важи за целу људску породицу зато што је условљена открићима и изумима који се нужно надовезују једни на друге у логичком следу (17). Сходно томе, Морган прати размеру људског напретка уназад, од модерне цивилизације до нижег статуса дивљаштва, од железнице и ватреног оружја, преко гвожђа, земљорадње и сточарства, до лука и стреле и открића ватре и закључује да је прогрес био највећи, али најспорији у древном периоду, а најмањи, али најбржи у модерном (37).

Ово нас доводи до друге и најважније тематске целине у *Древном друштву*, подељене у чак петнаест поглавља и насловљене „Развој идеје власти“: Морган се овде детаљно посвећује институцијама људског друштва, од најнижег периода за који постоји жива евиденција, средњег статуса дивљаштва, до преласка са вишег статуса варварства у цивилизацију. Сходно томе, он полази од аустралијских Аборицина, чије су се институције налазиле у интересантном периоду транзиције: са једне стране, њихово друштво је, ради регулације бракова, било рудиментарно подељено на класе; са друге, они су већ донекле развили генс, који је био у антагонистичком односу према старијем систему класа (54).

Аустралијски класни систем илуструје свест о дегенерацији потомства у случају сродничких бракова и, судећи по његовој једноставности, представља први покушај да се овакви бракови спрече: у њему је читава популација била уврштена у осам класа, четири мушке и четири женске (50), тако да су сви мушкарци из прве класе били браћа жена из прве класе, а мужеви жена у четвртој (исто је важило и обрнуто, као и за парове браће и сестара, односно мужева и жена у другој и трећој класи). Овај систем је толико дубоко прожимао друштво аустралијских Аборицина, да би се, примера ради, мушкарац из прве класе и жена из четврте, који се претходно не познају и чланови су различитих племена, једно другом обратили са супруг/супруга када би се први пут срели (52).

Основно правило аустралијских класа је да мушкарци и жене који припадају истој не могу да склапају бракове: иако је ово правило номинално неписано и обичајно, оно у пракси има сву силу закона (56). Сходно томе, мушкарци и жене из

исте класе теоретски формирају два огранка једног генса, али подбацују у реализацији истог (51). Очигледно је, међутим, да генс супервенира на класама, зато што се хронолошки појављује након њих и систем чијем успостављању оне теже употпуњује и проширује на опште уређење друштва. Ово Моргану пружа логичан наставак ка анализи саме институције генса, и то на примеру народа који је најдетаљније познавао: Ирокеза.

Овај народ, који је насељавао територију данашње државе Њујорк, је у европској историји познат по учешћу у британско-француским сукобима, при чему су се нека од његових племена борила и у Америчком рату за независност. Ирокези, који се налик Чоктама, Чирокијима и Мокуи Пуеблo Индијанцима налазе у нижем статусу варварства, су значајни за етнологију и антропологију зато што демонстрирају комплетну секвенцу институција преддржавног друштва: генс, фратрију, племе и конфедерацију. Морган на ово ставља акценат зато што се њихова друштвена организација, у целини заснована на личним односима, суштински разликује од државне организације, засноване на територији и имовини (61). Ова *societas/civitas* дистинкција стиче посебан значај у анализи историје древних Грка и Римљана, чије постепено ступање у државни систем управо подразумева одбацивање архаичног друштвеног система, суштински сличног оном код Ирокеза.

Као основна јединица древног друштва, генс се дефинише као скуп сродника који воде порекло од заједничког претка, поседују заједничко име и повезани су крвним везама (62). Уколико је матрилинеаран, као што је био случај у већини индијанских племена, генс обухвата оригиналног женског претка и све њене потомке у женској линији; уколико је патрилинеаран, као што је био случај са већином европских народа при њиховом ступању на историјску сцену, генс обухвата оригиналног мушког претка и све његове потомке у мушкој линији (62).¹ Сенека Ирокези, племе које је Морган најдетаљније изучавао, имају осам генсова, једнако подељених у две фратрије. Интересантно је уочити да Сенеке, заједно

1 Морган примећује да сличности назива ове институције у латинском, грчком, и санскриту, наиме, *генс*, *генос* и *ганас*, упућује на њену древну историју, која сеже у времена када су народи ове језичке породице још увек били географски повезани (62).

са осталих пет племена Ирокеза, Кајугама, Онондагама, Онеидама, Тускарорама и Мохоцима, деле чак три генса: Вук, Медвед и Корњача, што недвосмислено указује на далеко заједничко порекло ових племена (69).

Најважније правило ове институције, као и аустралијских класа, је забрана брака у оквиру генса. Међутим, за разлику од ранијег класног система, генс надилази пуку функцију брачне регулације и постаје основна институција власти древног друштва: сходно томе, чланови генса имају бројна права и привилегије, као што су право на постављање и свргавање поглавара генса, заједничко право наслеђивања имовине преминулих чланова, међусобна обавеза помагања, одбране и освете, право на усвајање странаца у генс, заједничке религијске обреде, заједничко гробље, савет генса, итд. (70) Нека од ових права и привилегија су од посебног значаја, будући да се суштински разликују од наизглед паралелних савремених институција: примера ради, функција поглавара генса је била доживотна јер концепт ограничених мандата није био познат, али су чланови генса зато могли поглавара да га свргну као што су га и поставили – гласањем у савету генса у коме су сви пунолетни припадници, без обзира на пол, имали једнака права (73).

Још једна интересантна чињеница у вези поглавара генса је да међу Ирокезима син није могао да наследи оца на овој функцији: будући да је генс био матрилинеаран, отац и син су припадали различитим генсима (син је припадао генсу мајке). Последица овога је да је функција поглавара (уз подразумевано гласање) типично прелазила са брата на брата, са ујака на нећака, или, нешто ређе, са деде (мајчиног оца) на унука (71). Наслеђивање имовине преминулих чланова генса се такође сасвим разликовало од компаративно модерног патерналног: имовина је у овом етничком периоду био веома ограничена, због чега се део личних ствари сахрањивао са власником; право на земљу, над којом је власништво иначе било колективно, је остајало једнако у генсу, док су остатак, услед практичних ограничења, типично наслеђивали најближи сродници покојника у оквиру генса (540).

Последња карактеристика правног система који се темељио на генсу, а којој треба обратити посебну пажњу, узевши у обзир њену суштинску разлику у односу на институције модерне цивилизације, је међусобна обавеза помагања, одбране и освете. Непостојање писаних закона и судова је свакако резултовало компаративно рудиментарним правним системом, међутим, не толико рудиментарним да је, Хобсовим речима, свако имао право на све, односно, Локовим, да је сваки човек био судија и целат. Уместо тога, чланови генса су били обавезни да се међусобно помажу и бране, те да освете повреду или убиство својих сродника. Иако је ово, теоретски гледано, могло да резултује бескрајним циклусом освета између два генса, Хобсовим ратом сваког против свих, у пракси то генерално није био случај: генс чији је члан убио припадника другог би генсу жртве понудио извињење уз вредне поклоне. Ово би у бројним случајевима било довољно за помирење, али, уколико не би, генс жртве би номиновао осветнике, који би били везани заклетвом да убију убицу њиховог члана: ако би успели, генс починиоца не би имао основ да тражи освету, будући да је правда задовољена (77).

Ово нас доводи до другог дела секвенце институција древног друштва: фратрије. Иако, за разлику од генса, није била део система власти, фратрија је имала важну социјалну и религијску улогу. Ова институција, која се дефинише као асоцијација два или више генсова једног племена (88) типично настаје накнадном реинтеграцијом генсова који су претходно настали распарчавањем једног оригиналног.² Поред горе наведених улога, фратрије су имале функцију у организацији генсова који су им припадали, као и целог племена: примера ради, када би генс из једне фратрије покушао да изглади односе са генсом из друге, остали генсови из сродне фратрије би пружили помоћ; поред тога, представници генсова би се на племенским саветима аранжирани према фратријама, тако да чланови две фратрије седе једни преко пута других (95). Међу развијенијим народима, фратрије су имале и важну улогу у организацији војске, у којој су њихови чланови чинили кохезивне одреде (98, 99).

2 Најбољи пример овог процеса је племе Мохиканаца: оно има укупно три фратрије, од којих је свака сачињена од по три генса, при чему свака фратрија носи име оригиналног генса чијом су сегментацијом настала друга два у оквиру ње (178).

Плење, трећи део секвенце институција, типично окупља неколико генсова који деле далеко заједничко порекло и имају заједнички дијалекат (104). Карактеришу га поседовање одређене територије, права на опуномоћавање поглавара генса који је номинован гласањем, заједничка вера, врховна власт коју чини савет поглавара генсова и, у неким случајевима, врховни поглавар племена чија функција је била веома ограничена (120). Племенска територија, наравно, није била дефинисана са прецизношћу савремених граница, већ је обухватала регион у коме је плење ловило и пецало, уз велике површине „ничије земље“ између територија различитих племена (114).

Племенски савет, врховни орган власти ове организације, је био овлашћен да опуномоћи поглаваре генса које би њихови чланови номиновали: ова функција је била махом формална, будући да је предлог генса ретко одбациван, али је акт „стављања рогова“ симболизовао уздицање новог поглавара и тиме носио јединствену вредност (116). Иако је конституција савета била номинално олигархијска, будући да је власт делегирана на мали број чланова племена, он је ипак представљао рудиментарну институцију представничке демократије, у којој су владари били бирани доживотно, али и подложни свргавању у случају злоупотребе власти (118).

Четврти и последњи члан секвенце предржавних институција међу домороцима Северне Америке је била конфедерација племена: она представља највишу и најкомплекснију индијанску друштвену организацију и типично настаје реинтеграцијом некада подељених племена које деле заједничке генсове, живе на суседним територијама и говоре сродне дијалекте истог језика (125). У случају Ирокеза, конфедерацији је припадало свих раније наведених шест племена, чији су се поглавари окупљали у савету конфедерације, типично одржаваном у Онондага долини.³ Интересантно је приметити да институисање конфедерације ни на који начин није нарушило аутономију племена која су је формирала: овде наилазимо на контраст у односу на ране нације сродничког друштва Атињана и Римљана, чији је процес

3 Поглавари Мохока, Онондага и Сенеки, који су били прва, сениорска племена, су заједно седели на једној страни; поглавари Онеида и Кајуга, млађих племена, су седели преко пута њих. Иако су знатно касније примљени у конфедерацију као једнаки чланови, Тускароре нису имали представнике у савету (141).

коалесценције заменио независне племенске власти једном заједничком (137).

Поред непознавања идеје ограничених мандата, индијанске конфедерације нису познавале ни концепт већинског гласања: уместо тога, гласало се по племену што је подразумевало да сви поглавари једног племена морају да постигну једногласност да би се zaloжили за неку пропозицију: на оне који су се противили се могло утицати да би променили мишљење, али уколико ово не би било успешно, од пропозиције би се одустало (143). Морган примећује да титула ових поглавара, буквално названа „узвишено име“, недвосмислено демонстрира мотив личне амбиције и једноличност људске природе, без обзира на то да ли се људи налазе високо или ниско на лествици прогреса (148).

Конфедерација није имала врховног носиоца извршне власти, будући да су племена у оквиру ње задржала аутономију; међутим, зарад могућности координисања заједничких ратних подухвата, именована су два ратна поглавара, чије су титуле биле наследне у Вук, односно Корњача генсу Сенека племена (149).⁴ Иако је била формирана ради заједничке заштите, Морган примећује да су везе конфедерације биле знатно дубље од пуких интереса: поред тога што су припадници њених племена говорили дијалектима истог језика, повезивало их је и крвно сродство, будући да су многа племена делила генсове, чији су чланови вукли порекло од далеких заједничких предака и посматрали једни друге као браћу и сестре (135).

Описавши целу секвенцу институција древног друштва, Морган се посвећује испитивању њене распрострањености у племенима Северне и Јужне Америке и позивајући се како на сопствена, тако и на истраживања других етнолога и путописаца, утврђује да су готово сва, осим неколицине номадских, поседовала генс као основну друштвену институцију. Међутим, услед растућег утицаја хришћанских мисионара, развоја идеје имовине и све веће повезаности са модерним америчким друштвом, многи генсови су заменили

4 Разлог за ово је био то што су Сенеке, као најзападније племе конфедерације, биле најизложеније нападу (150). Морган примећује да су Ирокези без претходног политичког искуства мудро именовали два носиоца ове функције како би спречили узурпацију, налик Римљанима са два конзула (151).

наслеђе у женској наслеђем у мушкој линији, са постепеном тенденцијом ка укидању генса. На основу тога, Морган закључује да су домороци Новог света у епохи европског открића Америке били универзално организовани у генсовима, при чему мали број изузетака не ремети генерално правило (190).

Од посебног значаја, како за етнологију и антропологију, тако и за историју, је следеће поглавље, насловљено „Астечка конфедерација“: у овом заиста јединственом доприносу разумевању државности, Морган примећује да су шпански авантуристи који су освојили Пуебло Мексика заузели погрешну теорију да је астечка власт била монархија, сасвим налик тадашњим европским краљевствима (191). Он истиче да је ова концепција почетком шеснаестог века могла бити оправдана, али да више не постоји основ за њену одбрану. Његовим речима, краљевство Мексика које се појављује у раним историјама, односно мексичко царство из каснијих је маштовита фикција: оно што су Шпанци заправо пронашли је била конфедерација три независна племена, суштински нимало различита од бројних других које су паралелно постојале на северноамеричком континенту (193).

Морган утврђује да су се Астеци, заједно са својим сродницима Текскоканцима и Тлакопанцима населили у долини Мексика, дошавши са севера (194). Услед неадекватног познавања њихових институција у време када су освојени, многи детаљи о овој конфедерацији су изгубљени, али су централне чињенице остале познате: сва три племена су била независна у локалној самоуправи, док је војна власт била заједничка – паралелно двојици војних поглавара конфедерације Ирокеза, астечка конфедерација је имала једног војног поглавара у чијем избору су учествовали и Текскоканци и Тлакопанци (197) и чија функција није залазила у цивилну власт (218).⁵

Како би демонстрирао некомпатибилност теорије о „астечком царству“ са историјским чињеницама, Морган

5 Током шпанског освајања, ову функцију је вршио чувени Монтезума: након што је киднапован од стране конкистадора, Монтезуму су убили сами Астеци, након што су на његову функцију поставили његовог брата Кoadлаваку. Кoadлавака је касније страдао у епидемији богиња које су Шпанци донели на Нови свет, те је на функцију ступио његов нећак Гуатемозин (214): наслеђивање функција са брата на брата и са ујака на нећака недвосмислено демонстрира матрилинеарни генс.

упућује на неколико интересантних извора из времена убрзо након пада астечке престонице Теночтитлана: у једној инстанци, Монтезума је, обраћајући се страним делегатима у Мексику, позвао њих да се одморе и сачекају, јер иако је „краљ“, он сам са њима није овлашћен ни о чему да се договори без астечког „сената“ (племенског савета) (210); у другој, шпански хроничар Херера, у покушају да опише астечке институције језиком европских, долази у контрадикцију – са једне стране, он говори о „лордовима“ (поглаварима генса) који су ексклузивни власници одређених дистрикта, али, са друге, истиче да земља једнако припада свима који на њој живе, да је наслеђују њихови потомци и да се не може продати (206).

Морган примећује да је тадашње европске хроничаре збуњивао карактер астечких институција, од поглавара генса, до војног поглавара конфедерације: када би утврдили да се одређена институција попуњава по смрти њеног претходног носиоца, европски аутори би претпоставили да је носилац ове институције лорд, односно краљ. Разлика је, међутим, била суштинска: Астеци, налик свим другим индијанским народима, нису имали државни систем, организован према територији и имовини – њихов систем, заснован на личним односима и крвном сродству, је у својој сржи имао генс; отуд, перманентне функције јесу биле наследне, али нису наслеђиване са оца на сина, већ у оквиру генса. Живећи под несамерљиво различитим системом, Европљани тог времена нису имали основ за његово разумевање – управо због овога Морган оправдава њихове тадашње анахронизме, али и инсистира на њиховом превазилажењу.

Ово нас коначно доводи до најважнијег дела *Древног друштва*: до поглавља о сродничком друштву античких Грка и Римљана и њиховом постепеном преласку на државни систем. Морган најпре примећује да су се друштва ових народа у периоду њиховог ступања на историјску сцену суштински мењала: њихови архаични системи власти, сасвим налик индијанским, су били засновани на међуљудским односима, са генсом као основном институцијом (223); међутим, њихов огроман напредак је постепено овај систем чинио неодрживим и све јасније демонстрирао потребу за прелажењем на политички систем, трансформацију друштва која би власт

пренела са генса на општину, а критеријум њеног вршења са крвног сродства на територију и имовину (224).

У случају древне Атине, коју Морган користи као пример институисања политичког система у грчком друштву, кључне шеме законодавства на којима се оно темељило су биле Тезејева у традиционалном периоду и Драконова, Солонова и Клистенова у историјском (224); у случају Рима, то су биле промене које су институисали Ромул, Нума Помпилије и Сервије Тулије (288). У традиционалном периоду чији крај коинцидира са почетком институисања политичког друштва, антички Грци и Римљани су се налазили у вишем статусу варварства и, налик Германима у време Цезара, живели су у племенском систему који је био знатно софистициранији од индијанског.

Суштинска сличност коју, међутим, ови системи деле са индијанским, је генс као основна јединица друштвене управе, са правним систему који се на њему темељи: будући да су грчка и римска племена била један до два етничка периода испред индијанских, постојале су одређене разлике; међутим, њихове сличности су знатно бројније и есенцијалније. Наиме, налик индијанском, грчки и римски генс су поседовали заједничке религијске церемоније и гробље, заједничко право на наслеђивање земље, реципрочну обавезу помагања и одбране, забрану склапања бракова у оквиру генса и заједничку имовину са архонтом, односно сенатором на челу (227, 292).

Огроман развој који је остварен од нижег, односно средњег, до вишег статуса варварства је свакако носио са собом одређене промене: припадност генсу се сада пратила у мушкој линији, право на избор и свргавање поглавара више није постојало, а забрана склапања бракова је суспендована у случају богатих наследница, како би њиховом удајом за мушког сродника имовина остала у оквиру генса (232). У даљој секвенци институција преддржавног друштва, генсови античких Грка и Римљана су били уједињени у фратрије, односно курије и, кроз њих, у племена.⁶ Фратрије, односно курије су се заснивале

6 Нумеричка симетричност броја атинских и римских генсова и фратрија/курија имплицира да су оне (ре)конституисане као такве законским актима: четири атинска племена су била организована у по три фратрије, од којих је свака имала тридесет генсова (88), док су три римска племена била организована у десет курија, од којих је свака окупљала десет генсова (89).

на даљем заједничком пореклу генсова који су их сачињавали (242, 313) и имале су одређене религијске и правно-политичке функције. Тако су, рецимо, поглавари атинске фратрије, то јест, римске курије истовремено били њихови врховни свештеници (247, 314), док је у ранија времена чак и војска била подељена према фратријама и племенима, на шта упућује Несторов савет Агамемнону у Хомеровој *Илијади* (244).

Грчка и римска племена су, налик индијанским, имала племенске савете који су окупљали поглаваре генсова. Функција њихових војних заповедника је, међутим, била проширена и обухватала је предвођење религијских обреда и суђење у кривичним случајевима (248). Поред тога, постојала је и трећа институција: скупштина, која је окупљала све пуноправне чланове – агора у атинском (252), односно куријатска комисија у римском случају (315). Иако, за разлику од већа племенских поглавара у виду ареопага, односно сената, нису имале партиципативну функцију у доношењу одлука, њихова контестативна моћ их је чинила *de facto* највишом инстанцом власти у њиховим системима.

За разлику од индијанских племена, за која је конфедерација била највиши степен секвенце, грчка и римска племена су формирала *нације*: насупрот народима Новог света, који су конфедерирањем стварали заједничку војну власт, а задржавали аутономну цивилну, процес коалесценције којим су антички Грци и Римљани сјединили своја племена је подразумевао заједнички живот на једној територији, па тако и заједничку цивилну као и војну власт. Ово нас доводи статусу такозваних „краљева“ Грчке и Рима, титулама које Морган проблематизује: наиме, он истиче да грчки басилеус, односно римски рекс, иако су поред војне власти имали значајне функције као врховни свештеници и судије, нису били краљеви. Према његовом тумачењу, ове титуле су неподобне утолико што се, за разлику од каснијих феудалних или апсолутних монарха, нису наслеђивале директно са оца на сина, без избора, то јест, конфирмације (255), те нису укључивале цивилну власт (258, 259).

Морган у прилог овој тврдњи између осталог наводи Аристотелов опис басилеје у његовом чувеном делу *Политика*,

према коме је, по једној од дефиниција, она власт над слободним народом са одређеним ограничењима, у којој је басилеус војни поглавар, судија и врховни свештеник (258). Уз ово је релевантно нагласити и да су, према Тукидиду, Атињани у време Тезеја живели под влашћу архоната, те да нису консултовали свог басилеуса када нису били у опасности (265). Сасвим је слична ситуација са римским рексом, који је такође вршио горе наведене функције, и чију је номинацију од стране сената морала да потврди куријатска комисија пре него што би био изабран (259).

Са преласком из традиционалног у историјски период, архаични системи Атине и Рима су се радикално мењали. Турбулентни период успона ових градова-држава је био обележен бројним миграцијама и освајањима: ово је представљало проблем зато што је под старом шемом организације неко морао да припада генсу да би кроз њега постао пуноправан члан друштва (270). Примера ради, плебејци старог Рима нису били чланови римских генсова, због чега нису могли припадати куријама и племенима, а самим тим ни римском народу (333): ово их је стављало у чудну позицију, у којој су са једне стране били слободни, док, пак, са друге, нису били пуноправни грађани (332); у сличној ситуацији су се налазили спартански перјечи.

Проблеми неинтегрисаних чланова и комплексности администрације друштва, које је сада бројало неколико стотина хиљада људи (318) и обухватало далеко већу имовину него у свим претходним етничким периодима, су навели Атињане и Римљане да констатују нерешивост проблема у оквиру архаичног система и приступе његовој супституцији. Иако са савременог аспекта може деловати једноставно, будући да се суштински заснивала на замени система власти заснованог на сродству и међусобним односима системом који се темељи на територији и имовини, она је у пракси захтевала потпуну револуцију постојеће концепције власти и за њену имплементацију су били потребни векови (223).

У случају Атине, први покушај институисања политичког друштва је био Тезејев у традиционалном периоду: иако је поделио Атињане на три класе према пореклу и делатности,

независно од генсова (266), његова шема није заживела зато што није укинула моћ институција ранијег система (267). Следећа шема државног система, Солонова, је подразумевала институисање Ареопага и поделу територије на наукрарије за скупљање пореза и регрутовање војске (269): иако је ишао знатно даље од Тезејевог, ни Солонов систем није резултовао институисањем политичког друштва зато што су генс, фратрија и племе и даље били носиоци цивилне власти (270).

Све ово се променило са шемом власти коју је успоставио Клистен: под његовим законодавством, Атина је подељена на сто дема, уједињених у десет дистриката (277); број чланова владајућег савета је повећан са 400 на 500, при чему је по 50 бирано у сваком од десет дистриката (279). Последица овога је била коначни прелазак функција власти са сродничких институција на територијалне: грађани Атине су се од тада регистровали и пријављивали имовину у деми у којој су становали и у њој су добијали позив за војну службу (280). Ово, наравно, није резултовало тренутном елиминацијом генсова, фратрија и племена, који су наставили да постоје и носе одређене социјалне функције вековима касније, међутим, власт у смислу управе друштвом је прошла кроз револуционарни обрт.

У случају древног Рима, институисање политичког друштва је започео Ромул, обновио Нума, а заокружио Сервије Тулије (333). Ромул, легендарни творац Рима, је ујединио сродна племена Латина, Сабињана и Етрусканаца под једном влашћу, налик Тезеју у Атини и саставио је сенат од поглавара генсова који су чинили ова племена (335). Нума Помпилије, његов наследник на титули рекса, је, такође налик Тезеју, поделио становништво на осам класа према пореклу и делатности, али није на њих преместио функције власти, због чега је архаични систем остао на снази (339). Као што је Клистен учинио у Атини, римско друштво је из корена промењено шемом власти коју је институисао шести и претпоследњи рекс, Сервије Тулије: његово законодавство је подразумевало супституцију генсова класама организованим према територији и имовини, институисање центуријатске комисије која је махом заменила куријатску, као и четири градска дистrikта (340).

У Тулијевом систему, Римљани су били организовани у шест класа, које су гласале према центуријама, од којих је свака имала по један глас (341).⁷ Овако организовани, Римљани су чинили грађанску армију, која је у свом првом окупљању за време Тулијеве владавине бројала 80.000 војника (343). Иако је институисање политичког друштва наместо сродничког у Атини и Риму омогућило укључење свих њихових житеља у редове пуноправних грађана, та промена никако није брзо наступила: примера ради, Римљани су тек вековима касније, за време принципата, увели дипломе које су давале грађански статус као награду за 25 година војне службе.

Након детаљне анализе архаичног сродничког друштва утемељеног на матрилинеарном генсу и нешто модернијег под патрилинеарним генсом, Морган се посвећује питању мотива за промену наслеђа са женске на мушку линију и начина на који је та промена изведена. Он као кључан елемент овде види имовину, чије су драстично увећање и перманентан карактер осигурали збацивање матрилинеарног наслеђа (355). Питање практичне промене наслеђа је релативно једноставно: Морган истиче да би услед њеног институисања тренутни чланови генса остали у оквиру њега, док би се све следеће генерације наслеђивале по мушкој линији, при чему би одређени истакнутији мушки предак био изабран за носиоца генса (354).

Ово, међутим, иницира једно посебно интересно и значајно питање: наиме, да ли су европски народи, налик народима Новог света, некада имали матрилинеарне генсове (353)? У прилог позитивном одговору, Морган цитира Херодота, који примећује јединствену особину Ликејаца⁸ у погледу наслеђа: наиме, на питање ко је, Ликејац ће најпре одговорити својим именом, да би затим рекао ко му је мајка и тако даље у женској линији; надаље, деца слободне жене која би се удала за роба би и сама била слободна (наследивши мајчин статус), док би деца макар и најугледнијег мушкарца у

7 Прва класа је имала 80 гласова, друга, трећа и четврта су имале по 20, а пета 30, уз још неколико гласова подељених према делатностима. Племићи који су први гласали уз прву класу су имали 18 гласова, те, када би гласали заједно, са својих 98 гласова би постизали апсолутну већину (342).

8 Житељи овог града су пореклом Пелазгијци, сродници Грка, који су југозапад Мале Азије населили након миграције из своје оригиналне постојбине, острва Крит (358), на коме су њихови преци били носиоци минојске културе са центром у Кнососу (359).

граду са конкубином или странкињом изгубила сва грађанска права (будући да не могу да наследе очев статус) (357).

Нешто слично је важило међу Етрусканцима, који су наслеђе деце одређивали према мајци, а не према оцу и међу којима су жене имале знатно већа права него у античком Риму и Атини (358). Према Баховеновим истраживањима на која Морган реферира, исто се може утврдити и за древне Индијце и Египћане (359). Различити извори у раној грчкој традицији такође илуструју древне обичаје који имплицирају одређивање порекла у генсу према женској линији, као што је случај у легенди о Данаидама (364).

Након заокруживања анализе генса, његове конституције и функционисања у архаичном и модерном периоду преддржавног система, као и мотива и процеса промене наслеђа у оквиру њега, Морган се посвећује питању распрострањености генса у разним племенима човечанства на свим насељеним континентима и утврђује да су, поред поменутих народа, генс имали и Германи у време Цезара (371), Непалци, Цирказијанци (373), бројна племена Индије (374), Монголи и Ескимии (375), древни Кинези (376), стари Јевреји у време Аврама (377), као и многа афричка племена (382). Једини део света у коме нису пронађени трагови генса и сродничког друштва заснованог на њему су острва Полинезије и Микронезије, која су се налазила у сличном стадијуму као аустралијски Аборицини (386).

Ово нас доводи и до последње тематске целине *Древног друштва*, насловљене „Развој идеје породице“: Морган своју анализу овде започиње критиком историјских и филозофских тумачења друштва, према којим је брак увек био моногаман, уз одређене инстанце патријархалног (393), односно које су представљале породицу као основну друштвену јединицу и то у њеној моногамној форми (476). Насупрот овоме, он истиче да су и моногамни и патријархални брак релативно модерне творевине, те да се ни један ни други не могу пронаћи иза вишег статуса варварства. Уместо тога, он истиче да је идеја брака и породице постепено развијана од архаичног периода, прошавши чак пет форми, од *сродничке*, преко *пуналуанске*, *синдијазмијске* и *патријархалне*, до *моногамне* (394), са све различитим системима сродности који су се на њима заснивали.

Будући да су системи сродности основна тема Моргановог раније поменутог истоименог дела, овде ћемо се примарно посветити облицима брака и породице и њиховом повезаношћу са институцијама древног друштва. Он истиче да се постојање првог облика брака, *сродничког*, може доказати искључиво посредно, будући да су га све културе света превазишле (410). Међутим, евиденција његовог постојања преостаје у *малајском* систему сродности који су задржала нека полинежанска племена (411): она упућује на то да су у нижем статусу дивљаштва, пре стицања свести о дегенерацији потомства у инстанцама сродничких бракова, рани бракови били групни, те да из брачних група рођена браћа и сестре нису били искључени (423).

Међутим, ово нас доводи до друге форме брака, чија је изразита древна распрострањеност, за разлику од прве, заснована на богатој позитивној евиденцији. Морган истиче да је *пуналуански* брак постојао у Европи, Азији и Америци у историјском периоду, те у Полинезији у модерном (433).⁹ Он се опредељује за овај назив на основу истоимене хавајске праксе склапања групних бракова у којима је неколико сестара било удато за међусобне мужеве, односно у којима је неколико браће било ожењено међусобним женама (436). Мужеви у првом случају, односно жене у другом, најчешће међусобно не би били браћа и сестре, већ би били у посебном породичном односу који се назива *пуналуа* (437).

Инференција на основу неких древних обичаја међу Грцима, Римљанима, Германима, Келтима и Јеврејима имплицира да су ови народи у давној праисторији такође склапали пуналуанске бракове (438). Међутим, позитивна евиденција за неке народе то и утврђује: примера ради, у свом делу о рату у Галији, Гај Јулије Цезар истиче да су се међу британским Пиктима браћа женила међусобним супругама у групама од по десет и дванаест (438). Херодот примећује исту праксу међу скитским племенима Мазагете и Агатирси, која су, налик древним Британцима, била у средњем статусу варварства

9 У контексту етничких периода, пуналуански брак је био веома раширен у статусу дивљаштва: примера ради, раније наведене аустралијске класе представљају огромне пуналуанске групе (434); овај облик брака је у неким деловима света задржан и у нижем, а понегде чак и у средњем статусу варварства (433).

(439). Шпански хроничари из раног периода колонизације Јужне Америке су запазили обичаје који илуструју исту ову форму брака међу домороцима Венецуеле, Бразила и Перуа (440).

Ово нас доводи до *синдијазмијског* брака, који Морган описује као клицу *моногамног*, али уз недостатак његових есенцијалних карактеристика (462): заснован на заједници једног мушкарца и једне жене, и практикован скоро универзално међу племенима Северне Америке у време европског открића Новог света, овом облику брака је ипак недостајала стриктна кохабитација, као и сагласност брачних партнера (464). Услед паралелног матрилинеарног наслеђа, стриктна кохабитација која би осигурала очинство деце није била сматрана значајном, док сагласност брачног пара није очекивана јер су бракови склапани искључиво ради рађања и гајења деце.

Још једна важна разлика синдијазмијског брака у односу на (рани) моногамни је да су муж и жена имали потпуно једнака права: и једно и друго су могли да иницирају развод, који је иначе био честа појава и због кога је по склапању брака пописивана имовина супружника, како би у случају развода свако узео свој део, као што је био случај међу Астецима (465). Веома слични брачни обичаји су владали међу Мајама са мексичког полуострва Јукатан (466). Ирокези које је Морган лично изучавао су такође практиковали синдијазмијски брак (470), док се инференција о њему може извести и о неким народима источке хемисфере, примарно оним међу којима је наслеђе било матрилинеарно, а брак склапан између парова, као што је био случај са раније поменутиим Ликејцима и Етрусканцима.

Четврти облик брака, *патријархални*, није био знатније историјски распрострањен: заснован на женидби једног мушкарца са више жена, он је био веома широко практикован од стране поглавара разних преддржавних друштава, али је у контексту шире популације био ограничен на пастирска племена блиског истока у вишем статусу варварства, примарно на старе Јевреје и Арапе пре Мухамеда (474). Мада је сам облик брака био заснован на женидби једног мушкарца са више жена, основна материјална чињеница патријархалне групе је

била неприкосновена моћ патријарха над породицом, која је укључивала слуге и робове. У овом погледу, патријархална породица је делила одређене есенцијалне елементе са раном *моногамном* каква је постојала међу старим Римљанима и Грцима (475).

У погледу овог последњег облика брака, Морган критикује једнострану облигацију ране моногамије, која се међу Грцима односила само на жене (482) и детаљно описује околности у којима су удате жене живеље, а које би се могле окарактерисати као перманентан кућни притвор (483). Он примећује да су права римске жене била нешто већа, али да је њена субординација била суштински иста: у оба случаја, жена је према мужу правно била у односу ћерке (485). Управо се због овога Морган противи оцени многих историчара према којој су Римљани пали у декаденцију и разузданост у каснијем периоду: према његовом схватању, будући да су се облигације моногамије односиле само на жене, брачна врлина није постигнута, те се није могла ни изгубити (486). Он овај рани облик моногамног брака контрастира каснијем, модерном, у коме је брачна обавеза кохабитације учињена реципрочном, чиме је једнакост партнера постигнута (488).

Морган примећује да се ове форме бракова у различитим деловима света појављују и одржавају у различитим етничким периодима, али и да им је секвенца увек иста (470). Последње поглавље *Древног друштва* је насловљено „Три правила наслеђивања“: прво правило, које потиче из дивљаштва и залази у средњи статус варварства, је наслеђивање у оквиру генса: услед крајње ограничености имовине у овој епохи, вреднији предмети су били сахрањивани са покојником, док је релативно мали остатак наслеђивао његов генс (538).¹⁰

Са енормним растом имовине који је донео технолошки напредак у вишем статусу варварства, уведено је и друго правило наслеђивања – агнатско: оно се типично односило на земљу која није култивисана и подразумевало је да уместо целог генса, имовину покојника наслеђују само блиски

¹⁰ Упркос формалном наслеђивању имовине од стране читавог генса, њена практична ограниченост се сводила на наслеђивање најближих сродника. Будући да је генс кроз ове епохе био матрилинеаран, деца су типично наслеђивала мајчину имовину, али не и очеву, које је припадала браћи, сестрама и нећацима (540).

сродници у оквиру њега (553). Овај етнички период је, међутим, карактеристичан и по развоју моногамног брака, који је омогућио и треће правило наслеђивања, патернално, према коме имовина оца следује искључиво његовој деци (554). Законодавства Солона и Мојсија илуструју есенцијалну сличност различитих друштава у вишем статусу и утврђују хијерархијски однос три правила наслеђивања: након човекове смрти, његова имовина би припала његовим синовима; уколико нема синове, ћеркама; у случају да није имао децу, имовина покојника би припала најближим агнатима, док би у случају њиховог непостојања припала другим члановима његовог генса (558).

Упркос својој величини, Морганово *Древно друштво* у погледу многих питања историје, етнологије и антропологије тек успева да загребе површину, узевши у обзир енормност ових проблема. Поред тога, повећана доступност извора о древним културама које је Морган изучавао је указала на његове погрешне претпоставке у погледу одређених детаља. Међутим, оно што је сигурно, је да *Древно друштво* успоставља до дан-данас непревазиђену методологију за разумевање праисторије човечанства и као такво представља неприкосновену теоријску алатку – кључ за разумевање преддржавног друштва.

* Овај рад је примљен 15. маја 2020. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 22. маја 2020. године.